

Universitatea Babeș-Bolyai Facultatea de Istorie și Filosofie
în cotutelă cu Universitatea Eötvös Loránd
Facultatea de Științe Umaniste

Teză de doctorat în Istorie Medievală

Emőke Nagy

**Surse narative și vizuale ale cultului Sfintei Ana în Ungaria Medievală
(secolele XIV-XVI) din punct de vedere comparativ**

Școala Doctorală Istorie, Civilizație și Cultură
Profesor Toader Nicoară, Directorul Școlii Doctorale

Membrii Comisiei:

Profesor István Draskóczy, DSc
Profesor Edit Madas, CMHAS
Profesor Hedwig Röckelein
Conferențiar Balázs Nagy, PhD
Profesor Ernő Marosi, MHAS
Profesor Enikő Rűsz-Fogarasi

Conducătorii tezei de doctorat:

Prof. Acad. Ioan-Aurel Pop
Prof. Gábor Klaniczay, DSc

Cluj-Napoca, 2015

Cuprins

Mulțumiri	viii
LISTA DE ILUSTRĂȚII	x
I. Cultul Sfintei Ana în Europa Occidentală	1
I. 1. Apropiere metodologică: Text și Imagine.....	1
I. 2. Istoriografie.....	4
I. 3. Cultul Sfintei Ana în studiile cercetătorilor maghiari.....	13
I. 4. Scopul tezei.....	15
II. Originea și schimbările cultului Sfintei Ane	17
II. 1. Sursele apocrife și sărbătorile liturgice.....	17
II. 2. Legenda Sfintei Ana și căsătoriile sale.....	24
II. 3. Legenda Sfintei Ana reprezentat în imagini.....	28
II. 4. Text și Imagine: gravuri.....	39
II. 4. 1. Imagine și structură.....	40
II. 4. 2. Contextul iconografic.....	41
II. 4. 3. Imagini conectate de rugăciuni.....	43
II. 4. 4. Copacul genealogic – structură de plantă	48
II. 4. 5. Copacul genealogic – rudenie.....	51
III. Legende Sfintei Ana în Sursele Textuale Maghiare	57
III. 1. Studiu comparativ pe predici.....	58
III. 2. Predici franciscane și devoțiune.....	64
III. 2. 1. Predici dedicate sfintei de către Pelbartus de Themeswar și Osvaldus de Lasko...67	
III. 3. Analiză filologică a legendelor scrise în maghiară vernaculară.....	72
III. 3. 1. Codicele Teleki.....	73
III. 3. 2. Codicele Kazinczy.....	77
III. 3. 3. Codicele Érdy.....	78
III. 3. 4. Miracolele și legenda <i>trinubium</i>	80
III. 3. 5. Devoțiune, latura didactică a miracolelor.....	87
IV. Imagine și cult: reprezentări ale sfintei în Ungaria medievală	90
IV. 1. Patronime ale Sfintei Ana.....	90

IV. 2. Reprezentări timpurii.....	93
IV. 3. Schimbări în secolul al 16-lea	96
IV. 3. 1. Atribuțiile cultului.....	98
IV. 4. Imagine și cult	100
V. Întrebări legate de reprezentări ale sfintei din punct de vedere al istoriei de artă.....	103
V. 1. Altare dedicate sfintei în Ungaria de Sus.....	103
V. 2. Altarul dedicat Fecioarei din Biertan	114
V. 2. 1. Latura festivă al altarului	117
V. 2. 2. Latura de toate zile al altarului.....	121
V. 2. 3. Predela Sfintele Neamuril.....	122
V. 2. 4. Timpanon.....	126
Concluzii.....	129
BIBLIOGRAFIE.....	139
Lista de abrevieri.....	139
Surse primare	139
Surse secundare.....	144

VI. Catalog de Imagini

VII. Hartă

Cultul Sfintei Ana din Ungaria medievală este un domeniu de cercetare relativ neglijat. Deși s-au născut cercetări în domeniul filologiei (Lajos Katona, Anna Veres), respectiv al istoriei de artă (Edit Sz. Lajta, Anna Ridovics), nu s-a realizat o analiză mai largă a subiectului, în plan hagiografic. Sándor Bálint, etnograf de la începutul secolului al XX-lea scrie despre cultul Sfintei Ana în Calendarul liturgic înșiruiind datele, evidențele legate de cult, fără o analiză detaliată. În lucrarea de față intenționez să analizez diferite tipuri de surse hagiografice (narrative – predici, legende, arhive, respectiv cele vizuale – fresce, altare). Printr-o apropiere interdisciplinară a acestei teme de cercetare doresc să înscriu cultul Sfintei Ana în șirul de analize interdisciplinare din Europa de Vest, în special teritoriul Germaniei medievale.

Depinzând de faptul pentru ce categorie socială erau scrise sau produse și în ce context sursele amintite, întrebările la adresa acestora diferă și ne dă posibilitatea să interpretăm cultul sfintei din mai multe puncte de analiză și să vedem diferențele, respectiv asemănările a cultului în anturaj diferit (e.g. laici, eclesiastici).

În prima parte a lucrării mă concentrez pe sursele narrative și vizuale de pe teritoriul Imperiului Romano-German, datorită faptului că cultul sfintei Ana provine dinspre această arie de cultură. Prin analiza predicilor putem avea o imagine mai clară despre felul cum era percepută cultul sfintei de către Biserică în Europa Occidentală. În același timp aceasta ne oferă contextul în care să interpretăm predicile scrise pe aria de cultură maghiară în limba latină. Angelika Dörfler-Dierken a adunat sursele textuale referitoare la cultul Sfintei Ana de pe teritoriul Germaniei medievale, dar nu a intrat în analiza foarte detaliată a acestora. În ceea ce privește sursele vizuale accentul cade pe gravuri. Acesta a fost mediul în care diversele tipuri iconografice s-au distribuit. În multe cazuri aceste gravuri au inclus și mesaje textuale pe lângă imagine, ceea ce ne înlesnește interpretarea unor tipuri iconografice.

În al doua parte a tezei de doctorat tratez sursele textuale și vizuale din Ungaria medievală. Respectiv cu ajutorul surselor de arhive caut răspunsul la adresa propagatorilor cultului.

Deși propagatorii cultului în Evul Mediu târziu sunt franciscanii, pe baza surselor textuale păstrate, în decursul secolului al XIV-lea mai multe ordine religioase, de exemplu paulinii, augustinii și clarisele au propagat cultul sfintei Ana.

Sursele care ne-au rămas, înafara celor liturgice, provin din mediul franciscan. Doi franciscani observanți importanți al Evului Mediu târziu din Ungaria medievală, Pelbartus de

Temeswhar (Pomerium de sanctis, 36. , 37., 38. sermo) și Oswaldus de Lasko (Sermones de sanctis, 63., 64. sermo), au dedicat predici sfintei Ana, scrise în limba latină. În afară de aceasta codicele Teleki, Kazinczy și Érdy ne permit să interpretăm cultul sfintei în mediu eclesiaric pe baza legendelor sfintei, scrise în limba maghiară veche.

Până acum, studiul filologic referitor la sursele textuale legate de cultul sfintei s-a scris doar în cazul legendelor. În acest caz s-a identificat sursa originală, scrisă în latină, a legendelor (din codicele Teleki și Kazinczy) de către János Horváth. În cazul legendei din codicele Érdy sursa originală foarte a fost probabil Legenda Aurea a lui Iacobus de Voragine. Ana Veres a comparat legendele celor trei codice cu sursa apocrifă a Protoevangheliei lui Ion, scrisă în secolul al II-lea . Dar nu a luat în considerare sursa cea mai apropiată, scrisă în Vest în secolul al IX-lea, care e deja mai completă ca sursa originală, apocrifă și care conține în plus legenda *trinubium*. În legătură cu predicile nu s-au realiza nici analize filologice, nici hagiografice. Pe parcursul analizei surselor textuale, atât în cazul predicilor, cât și în cazul legendelor scopul meu a fost să le analizez din punct de vedere al hagiografiei din Evul Mediu târziu. Din acest punct de vedere scopul meu a fost să iau în considerare contextul social în care textele au fost produse, respectiv pentru cine erau produse. Pe lângă acest aspect analiza mea a fost definită de către dezbaterile teologice în legătură cu concepția Imaculată a Fecioarei, care au atins și persoana Anei.

Legenda *trinubium* a Anei a stârnit multe controverse între teologi, deoarece, indirect, aceasta a pus sub semnul îndoielii concepția miraculoasă a Mariei și era dificil de compatibilizat cu faptul că Ana a conceput-o pe Maria la o vârstă înaintată din grația lui Dumnezeu. Prin urmare, analiza surselor literare a vizat: cum se poate interpreta legenda Sfintei Ana prin intermediul diverselor surse literare? Cum au interpretat cei doi franciscani observați (Pelbartus de Themeswar și Oswaldus de Lasko) legenda, cultul sfintei Anei? Ce mesaj au formulat prin predicile lor scrise pentru preoți mai puțin știutori pentru a le folosi în predica lor?

Pelbartus de Themeswar și Oswaldus de Lasko au trăit în aceeași epocă. Potrivit datelor referitoare la viața lor, ei au avut aproximativ același nivel de educație și au și îndeplinit roluri la fel de importante în rândul franciscanilor din claustrul din Óbuda. Prin urmare putem să propunem că în ceea ce privește propagarea cultului sfintei Ana ei ar trebui să aibă idei asemănătoare. Există deci vreo diferență între predicile celor doi franciscani referitor la Sfânta Ana? Respectiv dacă sunt ce concluzii putem avea pe baza acestora?

Ince Dám, filolog din prima parte a secolului XX, a arătat în studiul său că dezbaterile teologice legate de Imaculata Concepție (care existau mai ales între Ordinul Dominican și cel Franciscan) pot fi surprinse în codicele vremii (cu conținut de predică și legende) a mendicanților.

Pelbartus de Themeswar în predica 38 se referă la dogma Imaculatei Concepții. Iar în opera sa mariologică (*Stellarium beatae Mariae Virginis*) intră și mai detaliat în întrebări teoretice legate de această dogmă. Întrebarea adresată în opera sa mariană este: dacă e îngăduită în sânul bisericii să fie sărbătorită această dogmă?

În răspunsul său face referire și la opinia dominicanilor potrivit căruia Maria a fost concepută în pocăință în uterul Anei. Potrivit adeptilor acestor opinii, dominicanii sărbătorește concepția Mariei ca sanctificarea acesteia. Pelbart este adeptul căsătoriei sfinte Ana cu Ioachim, potrivit căreia Maria nu a putut fi concepută în pocăință.

Oswaldus în predica sa nu pomenete deloc dogma Imaculatei Concepții. Nu se referă la dezbaterile legate de Sfânta Ana. Însă într-o altă predică, cea dedicată sărbătoarei Imaculatei Concepții (în *Sermones de sanctis Biga salutis*) potrivit ordinului său este un adept al acestei dogme. Totodată își îngăduie să ironizeze pe cei care care nu țin această sărbătoare: *Erubescant in sani qui hanc sacram diem non colunt. Maxima autem rusticitas est eam in hoc aliis sanctis comparare in qua deus carnem assumpsit. Quia sicut Christus Dominus dicitur sanctus sanctorum, sic hec sancta sanctorum.*¹

Pelbart însă, deși comparat cu opera dedicată Mariei în proporție mai mică, în predica a treia dedicată Sfintei Ana intră în detalii legate de dogma Imaculatei Concepții. Oswaldus însă nu dă deloc atenție acesteia în predicile dedicate sfintei Ana. Prin urmare, putem ajunge la concluzia că în ciuda ipotezei anterioare nu există o relație unanimă între cultul Sfintei Ana și dogma Imaculatei Concepții. Relatarea lor depinde mai degrabă de preferințele personale. Pelbart a fost adeptul fervent al cultului Fecioarei, precum opera sa *Stellarium* adeverește acest lucru. Poate cu aceasta se poate explica diferența relevantă dintre predicile celor doi franciscani la adresa Anei.

Pentru ei Sfânta Ana întruchipează idealul mamei. În acest rol, ea a devenit potrivită ca mediator în *via salutis*. Datorită comportamentului său exemplar, ea a devenit modelul soției perfecte, potrivit învățaturii morale ale bisericii. Prin urmare, ea este recomandată oricărei femeilor cu statute diverse: virgine, soții și văduve.

Prin legendele Sfintei Ana (codicele Teleki, Kazinczy și Érdy) caut răspunsul la faptul ce

---

1 Oswaldus, *BigaSalutis*, 6. sermo. Erről bővebben lásd: Dám: *A Szeplőtelen Fogantatás*, 32-37.

mesaj a putut să aibă legenda sfintei la diverse nivele ale societății. Ca să putem răspunde la această întrebare trebuie să luăm în considerare faptul că cultul sfintei bazată pe legende apocrife era deseori atacată, dezbătută de către teologi. Tocmai bazată pe această idee, Ton Brandenburg prin analiza sa a legendelor de pe teritoriile fostului Imperiu Romano-German a luat în considerare în analiza sa în câtă măsură au reflectat aceste legende idei legate de căsnicie? Care era publicul larg a acestor legende?

Așa cum am amintit mai devreme legendele scrise în maghiară veche nu erau analizate decât din punct de vedere a surselor lor filologice de către Lajos Katona și Anna Veres. Analize a istoriei mentalității nu s-a făcut până acum. Lajos Katona a identificat drept sursă a legendelor pentru opera anonimului franciscan *Legenda sanctissimae matronae Annae*, publicată în mai multe variante după 1496. Legendele din codicelor Teleki și Kazinczy sunt traduceri ale acestei surse latine. În cazul codicelui Érdy, foarte probabil o altă sursă, legenda lui Iacobus de Voragine, a servit scriitorului Carthuzian în scrierea predicii sale despre Sfânta Ana. Nu m-am preocupat în lucrarea mea de identificarea sursei deoarece aceasta nu avea relevanță în interpretarea legendei sau a legendelor.

În interpretarea legendelor am luat în considerare contextul codicelor. Ince Dám a arătat în cercetările lui, că, din anul 1470 dezbaterile legate de dogma Imaculatei Concepții se pot surprinde în literatura codicelor. Luând în considerare contextul codicelor Kazinczy și Érdy s-a adeverit că în scrierile lor așază în primul plan dogma Imaculatei Concepții, sunt adepții acesteia. Prin urmare nu este de mirare că ei nu au luat în considerare tratarea legendei *trinubium* a Anei, care indirect a pus la îndoială concepția miraculoasă cu prima fată, Maria, respectiv natura imaculată a acesteia.

Într-o altă ordine de idei, legendele Sfintei Ana au fost folosite ca literatură de meditație în literatura ecleziastică, servind astfel devoțiunii personale. Ca urmare, interpretarea textelor ne permite identificarea ideilor copiate din aceste legende pentru beghine, respectiv clarise. Ce mesaj au avut legendele pentru acest mediu? În cazul codicelui Érdy știm că s-a scris unui public mai larg, pentru frații laici din Lövöld și călugărițe. Prin această apropiere putem identifica mai multe aspecte ale cultului: ce a însemnat legenda, respectiv cultul sfintei pentru o călugăriță, pentru o beghină, pentru frații laici? Ce model a servit sfânta Ana pentru aceștia?

Din compararea legendei din cele trei codice aflăm că aceasta reflectă probleme ideologice legate de cult. Din legendele codicelui Teleki aflăm că latura de intermedia a Anei era

importantă. Din legendele codicelui Kazinczy și Érdy, pe de altă parte, aflăm că scriitorul, respectiv copiatorul acesteia lasă deoparte aspectele dezbătute, mult criticate ale cultului. În aceste două cazuri atributul bunei soții ale Anei apare în aceste două codice.

În a doua parte a lucrării am analizat sursele iconografice (fresce, altare). În afară de datele colectate de către Dénes Radocsay am adunat imagini ale sfintei Ana din Galeria Națională Maghiară și de la Institutul de Istoria Artei. În această arie culturală două tipuri iconografice ale Anei sunt prezente: Sfintele Neamuri și Ana Întreită. Edit Sz. Lajta în analiza sa asupra altarelor din Ungaria de Sus a urmărit modificările motivelor în tipul iconografic ale Sfintelor Neamuri. Studiul său este un foarte bun punct de reper pentru cercetările ulterioare. Anna Ridovics analizează din punct de vedere al istoriei mentalității unele imagini, dar nu intră pe deplin în detalii în analiza din punct de vedere ale schimbărilor petrecute în cult, respectiv asemănările cu cultul Marian.

Ca urmare, m-am concentrat pe schimbările petrecute în iconografia sfintei Ana. Înflorirea cultului în secolul al XV-lea a adus schimbări și în iconografia sfintei Ana. Aceste schimbări cu diverse atribute noi apar în iconografia acesteia. Din acest punct de vedere textele și imaginile se completează ca informație. Pe de altă parte, în unele cazuri am luat în considerare identitatea celui care a comandat altarul (unde se știa acest lucru). Prin această analiză s-a adevărit că propagatorii cultului au venit din foarte multe segmente ale societății, ele puteau fi atât laici cât și ecleziastici. În cazul altarului din Bardejov, *Fraternitatea Mater Misericordiae* a pus altarul Sfânta Ana.

Într-un capitol al tezei mă preocup de altarul dedicat Fecioarei din Biertan (Birthälm, Berethalom, România). Altarul de astăzi cunoaște mai multe faze de construcție (1483, 1515), ceea ce a dus la schimbarea iconografiei altarului referitor față de programul iconografic inițial. La altarul inițial s-au mai adăugat alte corpuri în 1515, timpanonul (Viziunea lui Ezechiel, Viziunea împăratului Augustus). Prin această schimbare accentul a trecut de pe tematica christologică în ceea mariologică. Schimbarea a fost ordonată de către preotul Johannes. Exemplele anterioare, pe care le-am tratat se amplifică deci cu figura unui preot. Predela cu tematica Sfintelor Neamuri ar putea să îndeplinească chiar și funcția unui altar separat și exemplifică dorința preotului să distribuie cultul Anei.

În concluzie putem zice că predicile ne arată că Sfânta Ana a fost modelul soției perfecte. În același timp prin analiza predicilor aflăm că înflorirea cultului Anei nu poate fi indicată de către

acceptarea parțială a dogmei Imaculatei Concepții de către sinodul din Basel, deoarece această dogmă nu face parte neapărat din discursul teologic a predicilor despre sfânta Ana. Răspândirea cultului este mai degrabă un proces mult mai nuanțat și multiplu, la care au contribuit mai multe factori. Prin analiza legendelor aflăm că latura de intermediar a fost accentuată în mediul spiritual al călugărițelor. Analiza altarelor din Ungaria de Sus arată devoțiunea laicilor, respectiv a burghezimii (Presov, Kosice), a Fraternității ecleziastice (*Mater Misericordiae* – Bardejov). Doar în cazul lui Presov știm precis că Confraternitatea Sfânta Ana a finanțat construirea altarului dedicat Anei (în claustrul Ordinului Carmelitelor). Biertan ne arată propagarea cultului în rândul preoțimii.

Cuvinte cheie: Sfânta Ana, istorie a mentalității, istorie ecleziastică, cultul sfinților, cultul Fecioarei, dogma Imaculatei Concepții, reprezentări ale Sfințelor Neamuri, reprezentări ale Anei Întraite